

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 25, Αρ. 1 (2005)

Μνήμη Κοσμά Ψυχοπαίδη / Αφιέρωμα: Πόλεμος, ηγεμονία και πολιτική (β' μέρος)

Μεθοδολογικά προβλήματα της καντιανής κριτικής με αφετηρία το κείμενο Για την αιώνια ειρήνη

Κοσμάς Ψυχοπαίδης

doi: [10.12681/hpsa.14697](https://doi.org/10.12681/hpsa.14697)

Copyright © 2017, Κοσμάς Ψυχοπαίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ψυχοπαίδης Κ. (2017). Μεθοδολογικά προβλήματα της καντιανής κριτικής με αφετηρία το κείμενο Για την αιώνια ειρήνη. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 25(1), 7-18. <https://doi.org/10.12681/hpsa.14697>

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΚΑΝΤΙΑΝΗΣ
ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΜΕ ΑΦΕΤΗΡΙΑ ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΙΩΝΙΑ ΕΙΡΗΝΗ*

*Πώς σκέφτεται ο Kant τη λογική που διέπει τις σχέσεις
που οδηγούν στην αιώνια ειρήνη;*

Κεντρικής σημασίας για την προβληματική που θα μας απασχολήσει εδώ φαίνονται να είναι οι καντιανές αναλύσεις για την *πειθαρχία του καθαρού Λόγου*, ιδιαίτερα η πειθαρχία εν όψει της *πολεμικής χρήσης του Λόγου*.¹ Ο Kant γράφει εδώ, ότι η ίδια η ύπαρξη του Λόγου προϋποθέτει την ελευθερία της κριτικής. Το τι είναι έλλογο δεν αποφασίζεται δικτατορικά, αλλά βάσει της συναίνεσης των κριτικά σκεπτομένων και ελεύθερων πολιτικά.

Η πολεμική χρήση του Λόγου, η οποία έχει ως στόχο να υπερβεί τόσο τη στάση του δογματισμού, όσο και τον σχετικισμό, σε ένα πρώτο βήμα αναδεικνύει την απροσδιοριστία μεταξύ δύο αντιτιθέμενων επιχειρημάτων, όπως είναι π.χ.:

Υπάρχει ένα ανώτατο ον / Δεν υπάρχει
(Priestley) (Hume)²

Κανείς δεν μπορεί να αποδείξει το Α, ούτε το μη-Α στα πλαίσια της εμπειρίας. Η καντιανή επιχειρηματολογία ολοκληρώνει ωστόσο τον κριτικό αναστοχασμό αναδεικνύοντας τα όρια της εμπει-

* Διάλεξη που δόθηκε στις 6 Δεκεμβρίου 2004 στο Συμπόσιο «Immanuel Kant Για την αιώνια ειρήνη» που διοργάνωσε το Εργαστήριο Μελέτης Ελληνογερμανικών Σχέσεων του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Πανεπιστημίου Αθηνών σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Γκαίτε Αθηνών (Αθήνα 6, 7 και 8 Δεκεμβρίου 2004). Μέρος του κειμένου βασίζεται σε παρατηρήσεις που περιλαμβάνονται στο βιβλίο Κοσμάς Ψυχοπαίδης, *Κανόνες και αντινομίες στην πολιτική*, Πόλις, Αθήνα 1999. Το κείμενο παραχώρησε ευγενώς η κυρία Ολυμπία Ψυχοπαίδη, ο Γ. Κουζέλης έκανε την επιμέλεια.

1. Immanuel Kant, *Werkausgabe* (επιμ. W. Weischedel), τόμ. iv, *Kritik der reinen Vernunft 2*, Suhrkamp, Φρανκφούρτη 1974, Β766.

2. Στο ίδιο, Β773.

ρίας και τους πρακτικούς όρους υπό τους οποίους μπορεί η ανθρώπινη πράξη να προσανατολισθεί προς μεταφυσικές έννοιες, όπως «θεός» ή αθανασία της ψυχής. Οριοθετεί έτσι τα όρια μεταξύ *Glauben und Wissen* (πίστης και γνώσης). Η οριοθέτηση αυτή έχει και *πολιτική σημασία*, διότι καθιστά περιττή –και μάλιστα επιζήμια– κάθε πολιτική διευθέτηση σε θέματα σχετικά με το τι είναι η «σωστή» πίστη. Η ώριμη κριτική καθιστά άνευ αντικειμένου κάθε κρατική παρέμβαση σε θέματα πίστης, πράγμα που αποβαίνει και προς το συμφέρον της πολιτικής.

Εντυπωσιάζει ωστόσο η συνέχιση αυτών των επιχειρημάτων στην *Κριτική του Καθαρού Λόγου*, που συνδέει την παραπάνω προβληματική με το πρόβλημα της αλήθειας. Αυτό που φαίνεται εδώ –*prima vista*– είναι, ότι υπάρχουν περιπτώσεις όπου η απόκρυψη της αλήθειας θα μπορούσε να οδηγήσει στην πραγμάτωση ενός καλού σκοπού. Τούτο γίνεται λ.χ. όταν οι άνθρωποι που είναι εγωιστές και συνήθως προσποιούνται τους ηθικούς υιοθετούν τη ματιέρα του αγαθού («*Manier des Guten*»), προκειμένου να γίνουν αποδεκτοί σε μια πολιτισμένη («*zivilisiert*») ανθρώπινη κοινότητα. Οι θεσμοί της πολιτισμένης κοινωνίας (που αντιστοιχούν στη γενικότητα της νομοθεσίας, στην ελευθερία και ισονομία) τους υποχρεώνουν να επιδιώκουν το ιδιωτικό τους συμφέρον δίνοντας στην πράξη της μορφής που θα είχε αν δρούσαν με ηθικά κίνητρα. Φέρνω ως παράδειγμα εδώ, βάσει των αναλύσεων της θεμελίωσης της *Μεταφυσικής των Ηθών*, την περίπτωση, όπου ο έμπορος δίνει σε ένα παιδί ή σε έναν τυφλό σωστά τα ρέστα. Η πράξη αυτή αντιστοιχεί στην πράξη του καντιανού φιλοσόφου (που θέλει η πράξη να διέπεται από έναν γενικό πανανθρώπινο νόμο: έντιμα). Αλλά *εξίσου* η ίδια μορφή αντιστοιχεί και στην πράξη του έξιπνου εμπόρου που πιστεύει ότι τελικά θα αυξήσει τα κέρδη του, αν αποκτήσει τη φήμη ότι είναι έντιμος και αξιόπιστος. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η ταύτιση αυτή ηθικής και ωφελιμιστικής μορφής του πράττειν προϋποθέτει την ύπαρξη δομών που αποκλείουν την επιδίωξη ιδιωτικού οφέλους μέσω πράξεων που δηλώνουν και ως προς τη μορφή τους την εγωιστική σύστασή τους, όπως συμβαίνει στην περίπτωση λ.χ. της διά της βίας ιδιοποίησης ενός αγαθού, της κλοπής ή ληστείας, σε κοινωνίες που δεν έχουν εγκαθιδρυμένο πλαίσιο αστικής κοινωνίας. Στην πραγματικότητα η εγκαθίδρυση ενός τέτοιου πλαισίου φαίνεται να είναι όρος που ευνοεί την τέλεση ηθικών πράξεων.

Κάτι αντίστοιχο φαίνεται να λέγεται στο κείμενο που αναφερθήκαμε από την *Κριτική του Καθαρού Λόγου* σε σχέση με τις φιλοσοφικές διενέξεις, λ.χ. περί της ύπαρξης ή όχι ανωτάτου όντος. Και εδώ συναντάμε μία κριτική της απόκρυψης («Verstellung»), όταν οι αντίπαλοι δεν ομολογούν ο ένας στον άλλο τα όρια εντός των οποίων (κατά την ίδια κρίση τους) έχουν εγκυρότητα τα επιχειρήματά τους. Στις περιπτώσεις αυτές δογματίζουν και βρίσκουν τη δημόσια εξουσία απέναντί τους ως έναν επιπλέον δογματικό αντίπαλο. Με τον τρόπο αυτό βλάπτουν ωστόσο την υπόθεσή τους, ακόμη και αν είναι δίκαιη. Η Κριτική, ως *ύψιστος θεσμός*, που αρνείται την εγκυρότητα και στα δύο αντιτιθέμενα επιχειρήματα (των οποίων τα περιεχόμενα συνιστούν «πίστη»), επιτρέπει την υπέρβαση του διαρκούς πολέμου μεταξύ τους. Όπως γράφει εδώ ο Kant: μέσω του θεσμού της Κριτικής ο Λόγος υπερβαίνει τη φυσική κατάσταση του πολέμου και εξασφαλίζει τη μετάβαση από τον Χομπσιανό (ο Kant παραπέμπει εδώ στον Hobbes) πόλεμο όλων εναντίον όλων στην ειρηνική κατάσταση, στην «αιώνια ειρήνη», όπως γράφει εδώ. Από τη λογική της επιδίωξης νίκης που είναι αμφίβολη και οδηγεί διαρκώς σε νέες ήττες, νέες νίκες κλπ., σε περιοδική ειρήνευση και νέες εχθροπραξίες, η φιλοσοφία οδηγείται μέσω της κριτικής στην κατάσταση της ελευθερίας υπό νόμους που εξασφαλίζουν το κοινό καλό («gemeines Bestes») στα πλαίσια μιας ρεπουμπλικανικής πολιτείας του Λόγου.³

Είδαμε, ότι η καντιανή σκέψη ανατρέχει στο πρόβλημα της αλήθειας και της απόκρυψής της ως πρόβλημα θεσμικό, συγκεκριμένα ως πρόβλημα συγκρότησης των θεσμών και της πολιτικής που διέπουν τον ίδιο τον ανθρώπινο Λόγο. Για να σκεφθεί τον κόσμο, η κριτική φιλοσοφία θα πρέπει να αποκλείσει την ιδέα ενός κόσμου που συγκροτείται μέσα από την πλάνη, την πρόληψη και την εξαπάτηση. Ο διαφωτισμένος άνθρωπος τολμά να γνωρίσει (*sapere aude*),⁴ και η γνώση του προϋποθέτει ότι αποφεύγει να οντολογοποιήσει το φαινομενικό και απορρίπτει την αναδρομή σε δογματικές (υπερβατές) αξίες. Η δογματοποίηση του αγαθού/αληθούς δια-

3. Αναφορά στην *αιώνια ειρήνη*, ό.π., B780· πρβλ. και B806, όπου ως όπλα των αντιπάλων χαρακτηρίζονται οι «υποθέσεις», βάσει των οποίων παραμερίζουμε τις δογματικές αξιώσεις του Λόγου μας.

4. Πρβλ. την πρώτη παράγραφο του καντιανού κειμένου «Απάντηση στο ερώτημα, τι είναι διαφωτισμός;», «Beantwortung der Frage, was ist Aufklärung», Immanuel Kant, *Werkausgabe*, ό.π., τόμ. XI, σ. 53 κ.ε.

κόπτει τον κριτικό αναστοχασμό, ο οποίος συνίσταται ακριβώς στην κατανόηση αφενός της αναγκαίας παραγωγής, αφετέρου της φαινομενικότητας των δογματικών ιδεών. Η άρση του αναστοχασμού συμπίπτει με την άρση της κριτικής δύναμης. Με την άρση αυτή αίρονται και τα κριτήρια που επιτρέπουν στους ανθρώπους να διακρίνουν τι έχουν κοινό και σε τι διαφέρουν, σε τι συμφωνούν και με τι έρχονται σε αντίθεση, τι τους προσδιορίζει εσωτερικά και τι εξωτερικά και ποια είναι η σχέση προσδιορισμού και προσδιορισμένου στις κρίσεις τους.⁵

Τα κριτήρια αυτά αφορούν, ωστόσο, τη σχέση τους με τις ίδιες τις γνωστικοπρακτικές τους δυνάμεις και τη δυνατότητα αυτοπροσδιορισμού τους. Αν η κρίση τους ατονήσει, δεν θα είναι σε θέση να διακρίνουν τα κελεύσματα του λόγου τους και των αισθήσεών τους, ούτε θα μπορούν να αναστοχασθούν τη δυνατότητα οι μηχανισμοί που διέπουν το ιδιαίτερο (εγωιστικό) τους πράττειν να επιστρατευθούν για έναν κοινό για την ανθρωπότητα σκοπό. Με την άρση της αναστοχαστικής κρίσης αίρεται και η πολιτική φιλοσοφία, αλλά και η δυνατότητα διαφωτισμένης πολιτικής πράξης. Με την επαναεισαγωγή της, η κριτική φιλοσοφία κινητοποιείται υπέρ του Λόγου. Αναζητεί μια κοινωνία που να αποτελεί το *επιφαινόμενο του λόγου* (η πραγμάτωση του ίδιου του λόγου είναι ζήτημα εσωτερικού ηθικού αυτοπροσδιορισμού), μια κοινωνία στην οποία ισχύει το εξωτερικό πλαίσιο της ελευθερίας, στην οποία οι γενικοί κανόνες και οι επιμέρους ανταγωνιστικές δράσεις εντάσσονται στην ολότητα των δράσεων και την καθιστούν δικαιότερη. Η κοινωνία αυτή μπορεί να πραγματωθεί με όρους ελευθερίας, αλήθειας, επικοινωνίας και κριτικής.

Αυτό το φιλοσοφικοπολιτικό πρόγραμμα πραγματεύθηκε ο Kant σε μια σειρά έργα του που είδαν το φως της δημοσιότητας μετά την «Τρίτη κριτική» του, όπως στα δοκίμιά του για τη σχέση της «θεωρίας προς την πράξη» και για την «αιώνια ειρήνη», στη *Μεταφυσική των Ηθών* και στη *Διένεξη των Σχολών*.⁶ Κεντρικό πρόβλημα που θα τον απασχολήσει στο δοκίμιό του για την «αιώνια ειρήνη» (1795) είναι η διαλεκτική εξουσιαστικής δράσης, δημοσιότητας και κριτικής. Και εδώ ο Kant προβάλλει το αίτημα να έ-

5. Immanuel Kant, *Werkausgabe*, ό.π., τόμ. III, *Kritik der reinen Vernunft I*, σ. 285.

6. Immanuel Kant, *Über den Gemeinspruch. Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis*, (1793), *Werkausgabe*, ό.π., τόμ. XI.

χει κάθε πολιτικό σύνταγμα σε κάθε κράτος τη μορφή πολιτείας που διέπεται από νόμους (*res publica*).

Υποστηρίζει ότι η έννομη πολιτεία απορρέει από την ιδέα του δικαίου, δηλαδή την ιδέα της ελεύθερης συμβίωσης και της ρύθμισης των περιουσιακών σχέσεων σε καθεστώς που διέπεται από γενικούς αστικούς νόμους. Μόνο για ένα τέτοιο *ρεπουμπλικανικό* πολίτευμα υπάρχει η προοπτική να οδηγήσει τα κράτη στην παγκόσμια ειρήνη. Η ανάλυση του Kant περιέχει μια διάκριση μεταξύ δημοκρατικής και ρεπουμπλικανικής αρχής που μας θυμίζει την αντίστοιχη διάκριση του Rousseau. Η διάκριση του Kant μπορεί να αναχθεί σε μια διάκριση μεταξύ τύπου διακυβέρνησης (*forma regiminis*) και τύπου κατεξουσιασμού (*forma imperii*) στο πολιτικό σώμα.

Ο τύπος διακυβέρνησης αναφέρεται στη σύσταση της γενικής πολιτικής βούλησης που πρέπει να θεωρήσουμε ότι υπάρχει σε μια πολιτεία και μπορεί να είναι είτε δεσποτικός είτε ρεπουμπλικανικός.

Ο ρεπουμπλικανικός τύπος διακυβέρνησης προϋποθέτει ότι η εκτελεστική εξουσία δεν καθορίζει τα περιεχόμενα των πράξεών της με αφετηρία δικά της συμφέροντα (λ.χ. τα προσωπικά συμφέροντα ενός ηγεμόνα), αλλά τα αναζητάει έξω από τον δικό της χώρο, στον χώρο της νομοθεσίας, όπου τα περιεχόμενα των νόμων είναι καθορισμένα με γενικό τρόπο από την πολιτική φιλοσοφία και συνίσταται στην ελευθερία, στην ισονομία (κατάργηση προνομίων) και στην κριτική λειτουργία της δημοσιότητας. Με αυτή την έννοια, ο ρεπουμπλικανισμός συνεπάγεται τον χωρισμό των εξουσιών. Εάν αυτός ο χωρισμός δεν πραγματοποιηθεί, εάν δηλαδή ο μονάρχης δίνει την υποχρεωτική μορφή νόμων στο οποιοδήποτε αυθαίρετο και μη επιδεικτικό γενίκευσης περιεχόμενο της ατομικής του βούλησης, τότε υπάρχει δεσποτισμός.

Ως προς τον τύπο κατεξουσιασμού στο πολιτικό σώμα, ο Kant διακρίνει μεταξύ κράτους του ενός, αριστοκρατίας και δημοκρατίας. Το κριτήριο διάκρισης αναφέρεται στον αριθμό των προσώπων που ασκούν την εκτελεστική εξουσία (είτε ένας, ο μονάρχης, είτε λίγοι ενωμένοι μεταξύ τους είτε όλος ο δήμος). Στο δοκίμιο του για την «αιώνια ειρήνη», ο Kant απορρίπτει τη δημοκρατία ως τύπο κατεξουσιασμού, συσχετίζοντάς τη με τον δεσποτικό τύπο διακυβέρνησης, μια και, όπως υποστηρίζει, μπορεί να εγκαθιδρύσει την τυραννία των πολλών εις βάρος των λίγων ή, έστω, εις βά-

ρος ενός, και έτσι να οδηγήσει σε αντίφαση της γενικής βούλησης με τον εαυτό της.

Πώς, όμως μπορεί να διαμορφωθεί πολιτικό σύστημα που να εκφράζει τη γενική βούληση; Η καντιανή απάντηση είναι ότι ένα τέτοιο πολιτικό σύστημα πρέπει να στηρίζεται στην αρχή της *αντιπροσώπευσης*, όχι με την έννοια της αντιπροσωπευτικής εκλογής των κυβερνώντων, αλλά με την έννοια της υλοποίησης των ρεπουμπλικανικών ιδεωδών από την κυβέρνηση, και μάλιστα από το μοναρχικό «κράτος του ενός».

Ο Kant πιστεύει ότι στη δημοκρατία «θέλει ο καθένας να κάνει τον κύριο». Αν, όμως ο καθένας είναι φορέας δημόσιας εξουσίας, υπάρχει ο κίνδυνος σύγκρουσης μεταξύ των πολλών φορέων και ακύρωσης του ρεπουμπλικανικού ιδεώδους. Αν, αντίθετα, ο εξουσιάζων είναι ένας, υπάρχει μεγαλύτερη πιθανότητα να θελήσει να προσαρμόσει την πολιτική του πράξη στα φιλοσοφικά ιδεώδη.⁷ Η δυνατότητα μιας τέτοιας προσαρμογής προκύπτει από την ίδια τη δομή της καντιανής πολιτείας. Σε αντίθεση με την πλατωνική πολιτεία, όπου οι φιλόσοφοι καλούνται να κυβερνήσουν, στην καντιανή πολιτεία δεν είναι αναμενόμενο ούτε επιθυμητό να γίνουν οι φιλόσοφοι βασιλείς ή να φιλοσοφούν οι ίδιοι οι κυβερνώντες. Για να εξασφαλισθεί η αναγκαία σύμπραξη πολιτικής και φιλοσοφίας αρκεί οι κυβερνώντες να σέβονται την ελευθερία της σκέψης, να μην βάζουν φίμωτρο στη φιλοσοφία και να της επιτρέπουν τη δημόσια έκφραση. Τις λογικές προϋποθέσεις αυτής της σχέσης αναζητήσαμε στην *Κριτική του Καθαρού Λόγου*.

Στο *Επίμετρο* του έργου του για την «αιώνια ειρήνη», ο Kant πραγματεύεται την προβληματική σχέση ηθικής και πολιτικής, όσον αφορά τη συμβολή της στην εδραίωση της ειρήνης τόσο στο εσωτερικό μιας πολιτείας όσο και στις διαπολιτικές σχέσεις. Η σχέση αυτή προσδιορίζεται από τον βαθμό επίδρασης του λόγου αφενός στο πεδίο της πράξης, όπου μπορεί να υπαγορεύσει το ορθό πρακτικό βάσει ηθικών κριτηρίων, και αφετέρου στο πεδίο των μηχανιστι-

7. Ο Kant, όπως φαίνεται εδώ, επιλέγει για τη Γερμανία ένα μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα που θα πραγματοποιεί από τον μονάρχη και που βαθμιαία θα αυξήσει τις ρυθμίσεις σύμφωνα με τη γενική αστική νομοθεσία, έστω και αν ο νομοθέτης δεν ελέγχεται από τους πολίτες. Στις σκέψεις αυτές περιέχεται η ιστορική εκτίμηση ότι στη Γερμανία ένα κοινοβουλευτικό σύστημα θα έφερνε στο Κοινοβούλιο κυρίως τους εκπροσώπους των ευγενών, οι οποίοι είχαν την πραγματική ισχύ, και όχι εκπροσώπους της ασθenoύς αστικής τάξης και της διανοήσης.

κών-αιτιακών σχέσεων, όπου επικρατεί απροσδιοριστία και είναι αδύνατες ασφαλείς αποφάνσεις για την έκβαση των γεγονότων.

Ο πολιτικός που υποτάσσει τις στρατηγικά προσανατολισμένες πράξεις του σε ασφαλή ηθικά-έλλογα κριτήρια χαρακτηρίζεται «ηθικός πολιτικός» και αντιπαρατίθεται προς τον «πολιτικό ηθικολόγο», που διαμορφώνει την ηθική σύμφωνα με τα προσωπικά του συμφέροντα. Ο ηθικός πολιτικός επιδιώκει να αλλοιώσει τη διεφθαρμένη δομή του πραγματικού, προσαρμόζοντάς τη σε φυσικοδικαιακές απαιτήσεις. Αν αυτό δεν μπορεί να γίνει αμέσως, τούτο δεν τον οδηγεί στον κυνισμό. Θα θεωρήσει τον εαυτό του πάντοτε δεσμευμένο από την υποκειμενική αρχή που επιτάσσει την αναγκαιότητα εγκαθίδρυσης ενός ρεπουμπλικανικού πολιτεύματος, στο οποίο κυβερνούν οι νόμοι και οι πολίτες ταυτίζονται μαζί τους. Ο ηθικός πολιτικός γνωρίζει ότι η πρακτική του αυτή μπορεί να έχει και από λειτουργική άποψη ευνοϊκά αποτελέσματα για την πολιτεία και ότι, αντιθέτως, ο κυνισμός των πολιτικών σχεδιασμών λόγω του εγωισμού και των εξισορροπήσεων μεταξύ ιδιωτικών συμφερόντων οδηγεί τελικά στην καταστροφή της πολιτείας.

Άρα το πρόβλημα της ειρήνης δεν τίθεται ως πρόβλημα ορθών χειρισμών και επίδειξης τεχνικής πολιτικής φρόνησης αλλά ως πρόβλημα σοφίας που χαρακτηρίζει τον ηθικό πολιτικό και ως πρόβλημα εγκαθίδρυσης ρεπουμπλικανικών πολιτευμάτων βάσει αρχών του (πρακτικού) λόγου. Η πολιτική αυτή, που προσανατολίζεται προς τη γενική βούληση η οποία εκδηλώνεται μέσα από αυτές τις αρχές, θα μπορέσει να συμβιβασθεί και με τους εμπειρικούς μηχανισμούς άσκησης εξουσίας, αναδεικνύοντας το δίκαιο σε αιτία που επιδρά στις σχέσεις οι οποίες προσδιορίζουν τους μηχανισμούς αυτούς και καθιστώντας τις έτσι συμβατές με την ελευθερία και την ισότητα των πολιτών. Προτάσσοντας των ημαρτημένων σχέσεων στην πολιτεία το δίκαιο ως αιτία αλλαγής τους, ο ηθικός πολιτικός διασώζει την πολιτεία (το αγαθόν) αποδομώντας τις σχέσεις που την καταστρέφουν («το κακό»), δηλαδή τις σχέσεις που διέπονται από έναν ευδαιμονισμό χωρίς αρχές.⁸

Ο αντίποδας του ηθικού πολιτικού είναι ο *πολιτικός ηθικολόγος*, ο οποίος όμως, αλλάζοντας μορφές, μετατρέπεται σε θετικιστική τεχνοκράτη, αλλά και σε κυνικό διαχειριστή της εξουσίας. Ο η-

8. Πρβλ. για την έννοια του «κακού» (das Böse), στην *Αιώνια ειρήνη*, *Werkausgabe*, ό.π., τόμ. XI.

θικολόγος επικαλείται τους «νόμους» της ανθρώπινης φύσης που συνεπάγονται ότι οι άνθρωποι είναι κακοί, διεφθαρμένοι και αναξιόπιστοι, για να προωθήσει τις κυνικές πολιτικές εξουσιαστικής επιβολής, αποκρύπτοντας ότι οι ίδιες αυτές πολιτικές είναι υπεύθυνες για τη διαφθορά και την αναξιопιστία των ανθρώπων. Υποκρίνεται ότι σέβεται το δημόσιο δίκαιο, προσβάλλοντάς το, ωστόσο, διαρκώς με το να το θεμελιώνει στη βία. Παρουσιάζοντας τη σχέση εξουσίας και λαού ως σχέση δυσπιστίας και αβεβαιότητας, απεμπολεί εξ αρχής τη δυνατότητα να ανευρεθούν εγγενείς στη σχέση αυτή αρχές προς τις οποίες θα μπορούσε να προσανατολισθεί μια πολιτική που θα επιδίωκε τη μεταρρύθμιση και βελτίωσή της. Οπότε ως «αξία» απομένει για τους κυνικούς της εξουσίας η εξωτερική επίδραση μιας μεταφυσικής –ορθολογικά μη προσεγγίσιμης– θείας πρόνοιας (η εργαλειωκότητα συνοδεύεται εδώ από τον δογματισμό και απεμπολείται η πρακτική ανακλαστικότητα των αξιών).

Ο Kant δεν ξεχωρίζει την κυνική στάση από τη στάση των θετικιστικών και ιστοριστών του αντιπάλων. Οι νομικοί θετικιστές εκλαμβάνουν το ιστορικό/θετικό ως «αξία» χωρίς να αποδέχονται κάποιους κανονιστικούς όρους που θα οδηγήσουν στη δυνατότητα αξιολόγησης της ιστορικής θεσμικής πραγματικότητας. Για να αντιμετωπίσουν τα ανακύπτοντα πολιτικά προβλήματα, αναπτύσσουν τεχνικές και επιδεξιότητες τις οποίες επεκτείνουν και σε ζητήματα αρχών δικαίου. Αντί, δηλαδή, να υποτάσσουν τους μηχανισμούς της πολιτικής δράσης σε έλλογες αρχές, οργανώνουν με κριτήρια μηχανισμού (συμφερόντων και ισορροπιών δυνάμεων) το ίδιο το πεδίο της δικαιοσύνης και το πολιτικό πλαίσιο, αποσταθεροποιώντας κατ' αυτόν τον τρόπο τις πολιτικές σχέσεις που υποτίθεται ότι θέλουν να ρυθμίσουν. Χρησιμοποιούν τις ιδέες της ελευθερίας και του δικαίου αλλά μόνον ως προφάσεις και μέσα για την πραγμάτωση εγωιστικών σκοπών.

Από την εν λόγω δράση των κακών διαχειριστών της εξουσίας προκύπτει και η κατεύθυνση προς την οποία στρέφεται η κριτική. Η κριτική θα ξεσκεπάσει τη «σοφιστική» (Sophistereî) και την εξαπάτηση της πολιτικής, που διαστρέφουν τις αιτιακές σχέσεις μεταξύ δικαίου και εξουσίας και εμποδίζουν να γίνει ορατή η αλήθεια (Blendwerk). Η κριτική ανάλυση θα καταδείξει ότι «αντικειμενικά» (σύμφωνα με τις αρχές της κριτικής θεωρίας) δεν υπάρχει αντίθεση μεταξύ πολιτικής και ηθικής. Μια τέτοια αντίθεση υπάρχει μόνον «υποκειμενικά», βάσει των εγωιστικών ορμών των ανθρώπων,

στις οποίες δεν μπορεί, ωστόσο, να αποδοθεί η εγκυρότητα του όρου «αντικειμενικότητα», η οποία προσιδιάζει μόνον στην *έλλογη πράξη* που αφορά τα δημόσια πράγματα.

Σε αντίθεση με θεωρίες που θεμελιώνουν την πολιτική σε υποκειμενικές αρχές με την προηγούμενη έννοια, η κριτική δέχεται ότι οι «καθαρές αρχές του δικαίου» είναι αντικειμενικές, δηλαδή είναι *πραγματοποιησιμες*, μπορούν να εφαρμοσθούν και να αποτελέσουν μια νέα έγκυρη πραγματικότητα. Από αυτή την άποψη η κριτική προειδοποιεί ότι μια ερμηνεία των πολιτικών και ιστορικών διαδικασιών που θα «εξηγούσε» τα συμβάντα αποκλειστικά βάσει των «υποκειμενικών» αρχών (εγωιστικού πράττειν) θα ήταν από επιστημολογική άποψη ανεπίτρεπτη.

Η πραγματοποίηση του δικαίου λαμβάνει χώρα σε έναν χώρο πολιτικής διευθέτησης συμφερόντων και η σχέση δικαίου και πολιτικής προσδιορίζεται κατά τον ορθό τρόπο μόνον ως «προσαρμογή» των πολιτικών σκοπιμοτήτων στο δίκαιο.⁹ Η προσαρμογή αυτή προϋποθέτει *ειλικρίνεια* στη σχέση μεταξύ των δρώντων και μια αποτελεσματική *δημοσιότητα*.¹⁰ Η ειλικρίνεια αποτελεί όρο για να ισχύουν οι νομικές συμβατικές υποχρεώσεις αλλά και για να υπάρξει μια κοινωνία στην οποία οι άνθρωποι τηρούν τον λόγο τους (με αυτή την έννοια γράφει ο Kant, όπως είδαμε ότι το «ψέμα βλάπτει την ανθρωπότητα»). Στο επιχείρημα ότι με το ειλικρινές πράττειν μπορεί να πέσει κανείς θύμα αντίπαλων ανειλικρινών στρατηγικών, ο Kant ανταπαντά ότι και το ανειλικρινές πράττειν δεν έχει εξασφαλισμένη την επιτυχία, αλλά είναι εξίσου απροσδιόριστο ως προς την έκβασή του. Με δεδομένη την απροσδιοριστία και των δύο στάσεων σε στρατηγικό επίπεδο, προκρίνεται η ειλικρινής δράση που σχετικοποιεί την αξία των στρατηγικών συμφερόντων εν γένει. Αν το ψευδές ταυτίζεται με το άδικο, το δίκαιο οργανώνει τη δική του αλήθεια στον χώρο του ανθρώπινου πολιτισμού. Απαιτεί να υπάρχει μια κοινωνία ελεύθερων ανθρώπων, όπου η ελευθερία του καθενός συνυπάρχει με την ελευθερία του άλλου υπό γενικούς νόμους. Αλλά για να γίνει αυτό θα πρέπει να συ-

9. Πρβλ. Immanuel Kant, *Werkausgabe*, ό.π., τόμ. VIII, *Die Metaphysik der Sitten*, σ. 642.

10. Όπως αναφέρεται στο καντιανό κείμενο για την *αιώνια ειρήνη*, όλες οι υποκειμενικές αρχές που απαιτούν δημοσιότητα συμφωνούν με το δίκαιο και με την πολιτική. Το δίκαιο επιτρέπει τη συνένωση των σκοπών, ενώ η πολιτική αποτελεί την ύλη των σκοπών (ευδαμονία), *Werkausgabe*, ό.π., τόμ. XI, σ. 250 κ.ε.

νενωθούν οι βουλήσεις όλων σύμφωνα με την αρχή της ισότητας και να συγκροτηθεί δημόσια νομοθεσία, η οποία θα πρέπει να υλοποιηθεί μέσω μιας κυβερνητικής δράσης που να νομιμοποιείται μέσα από τη συναίνεση των πολιτών (αντιπροσώπηση).¹¹

Ο Kant κατανοεί τις αρχές αυτές ως όρους άσκησης ορθής πολιτικής και ως γνωστικούς όρους εξήγησης της πολιτικής διαδικασίας (ως επιβεβαίωσής τους ή ως απόκλισης από αυτούς). Αυτοί οι όροι συγκρότησης ενός πολιτικού σώματος μπορούν να διακριθούν αν γίνει αφαίρεση από τις εμπειρικές πρακτικές (επιδίωξη συμφεροντολογικών σκοπών) και από τις στρατηγικές («μηχανισμούς») διευθέτησης και διαχείρισής τους. Αλλά ο Kant οδηγείται στην «αιώνια ειρήνη» κατά την πραγμάτευση του προβλήματος της συμφωνίας πολιτικής και ηθικής, σε μια πιο δραστηκή διατύπωση: «Αν αφαιρεθεί αυτό το υλικό του δημόσιου δικαίου (εμπειρικές σχέσεις) [...] μας μένει μόνον η μορφή της δημοσιότητας, της οποίας τη δυνατότητα περιέχει μέσα της κάθε δικαιοσύνη, διότι χωρίς αυτήν δεν θα υπάρχει δικαιοσύνη (που δεν είναι νοητή παρά μόνον ως δημόσια κοινοποιήσιμη), άρα δεν θα υπήρχε και δίκαιο».¹² (σ. 68) Εδώ ανευρέθη ο όρος όλων των άλλων κανονιστικών όρων ίδρυσης και διατήρησης έλλογων σχέσεων σε μια πολιτεία. Ο όρος αυτός εγγυάται ότι έχει συγκληθεί ο δήμος και ότι έχει θεσπίσει σχέσεις ελευθερίας και ισότητας αποδεκτές από τους πολίτες. Κάθε προσπάθεια κατάργησης των σχέσεων αυτών θα ερχόταν σε αντίθεση με την ιδέα ενός δημόσια βουλευόμενου σώματος. Και στην εγκαθιδρυμένη πολιτεία, όμως, οι επιμέρους πράξεις των πολιτικών, εφόσον δεν συμβιβάζονται με την αρχή της δημοσιότητας, είναι άδικες (αυτό αποτελεί τον «υπερβατολογικό τύπο» του δημόσιου δικαίου).¹³

Η διαπλοκή δικαιοσύνης και δημοσιότητας έχει για τον Kant ηθικές και νομικές συνέπειες αποτελώντας «δικαίωμα της ανθρωπότητας». Η ανθρώπινη κοινωνία μετατρέπει το προνόμιο σε δέσμευση, την ατομική ιδιοποίηση σε δημόσια αναγνώριση. Το στοιχείο της αναγνώρισης διανοίγει έναν χώρο δικαιοσύνης ο οποίος σχετικοποιεί την αυθαίρετη και τυχαία διάσταση που περιέχει κάθε οριοθέτηση του «δικού μου» από το «δικό σου». Αλλά η κριτική λειτουργία της δημοσιότητας εκτείνεται και πέραν του πεδίου κα-

11. *Werkausgabe*, ό.π., τόμ. VIII, σ. 641.

12. *Werkausgabe*, ό.π., τόμ. XI, σ. 68.

13. Στο ίδιο, σ. 69.

τοχύρωσης δικαιωμάτων και ανάληψης δεσμεύσεων σε μια πολιτεία που διέπεται από γενική νομοθεσία και απονέμει δικαιοσύνη ισονομικά στους πολίτες της. Η κριτική ιδέα μπορεί να προβληθεί και στο πεδίο της κοινωνικοοικονομικής δράσης, όπου επικρατούν λογικές φρόνησης, επιδεξιότητας και εξορθολογισμού των ατομικών στρατηγικών. Χαρακτηριστικό για τη λογική της δράσης αυτής είναι ότι όρος της επιτυχίας των σκοπών που θέτει ο δρων είναι η *απόκρυψη* τους από τους άλλους δρώντες. Η ιδέα της δημοσιότητας ως ηθική προβάλλεται τώρα κριτικά στην ίδια της τη νομικοπολιτική διάσταση. Επιτρέπει να σκεφτούμε μια κοινωνία που δεν χωρίζει τη σχέση δημοσίου και ιδιωτικού κατά τρόπο που να οδηγεί στην ίδρυση αφενός μιας σφαιράς θεμιτής απόκρυψης στόχων της επιχειρηματικής δράσης των εξατομικευμένων ιδιοκτητών και αφετέρου μιας σφαιράς δημόσιας κατοχύρωσης δικαιωμάτων, κοινοποίησης των δεσμεύσεων, δικαίου και ειλικρινούς ελέγχου των αξιώσεων των πολιτών.

Αλλά η εμβέλεια και ταυτόχρονα τα διλήμματα της καντιανής θεωρίας για τη φύση της δημοσιότητας και για τη θέση της ειλικρίνειας στην πολιτική θα αναδειχθούν και εν όψει του κεντρικού προβλήματος της πολιτικής θεωρίας –του προβλήματος της *αντίστασης* απέναντι στην τυραννική διακυβέρνηση. Η δυνατότητα της νομμοποίησης της επαναστατικής δράσης κατά της τυραννίας εξετάζεται από τον Kant με αφετηρία δύο ερωτήματα συνδεδεμένα μεταξύ τους, που οδηγούν στον προσδιορισμό κριτηρίων για την εξέταση και την απόρριψή της. Το *πρώτο* ερώτημα εξετάζει κατά πόσον είναι επιθυμητή από τους δρώντες που σκέπτονται να εμπλακούν σε μια εξέγερση κατά της τυραννικής διακυβέρνησης η ύπαρξη δύο κυβερνήσεων (της τυραννικής και της επαναστατικής), δηλαδή η κατάσταση εμφυλίου πολέμου (το χομπσιανό πρόβλημα). Η απάντηση στο ερώτημα αυτό οδηγεί στην απόρριψη της επαναστατικής βίας για να μη διαγωνιστεί η κατάσταση άρσης της ειρήνης και να μην αναδιπλασιαστεί η τυραννική βία, αντί, όπως επιδιώκεται, να εκλείψει.

Το *δεύτερο* ερώτημα εξετάζει κατά πόσον οι δρώντες που προετοιμάζουν την εξέγερση μπορούν να δηλώσουν δημόσια αυτόν τον σκοπό τους στους συμπολίτες τους. Είναι προφανές ότι ακριβώς λόγω της ύπαρξης της προς άρση τυραννικής εξουσίας («μηχανισμοί») μια κοινοποίηση των επαναστατικών στόχων θα οδηγούσε στη ματαίωσή τους. Ωστόσο η απόκρυψή τους θα ισοδυναμούσε με

υιοθέτηση της εργαλειακής λογικής την οποία χρησιμοποιεί και η τυραννία, καθιστάμενη, γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, τυραννική. Όσο αναπαράγεται η λογική αυτή, αναπαράγεται και η αντίστοιχη πολιτική πράξη. Το ζήτημα είναι, ωστόσο, να εκλείψει από τον δημόσιο χώρο.

Και το ερώτημα αυτό θα απαντηθεί από τον Kant αρνητικά ως προς την αρμοδιότητα της φιλοσοφίας να παράσχει νομιμοποιητική κάλυψη στους επιμέρους σχεδιασμούς της ανατρεπτικής δράσης, έστω και αν με αυτή τη δράση ανατρέπεται ο τύραννος. Η φιλοσοφία δεν εισέρχεται σε ζήτημα τεχνικών και μηχανισμών της εξέγερσης, αλλά εξετάζει την πολιτική δράση από την πλευρά των κανονιστικών της όρων, όπως και από την πλευρά των κανονιστικών της αποτελεσμάτων,¹⁴ χωρίς να αναλαμβάνει τη δέσμευση και για την ορθότητα των (από την πλευρά του καντιανού φορμαλισμού) «τυχαίων» όρων επέλευσης του ορθοκανονιστικού αποτελέσματος. Η αρχή της δημοσιότητας επιτρέπει να διαπιστωθεί κατά πόσον έχει φτάσει η κοινωνία σε εκείνο το σημείο καμπής όπου ο μηχανισμός της εξουσίας έχει προσαρμοστεί στο δίκαιο, δηλαδή κατά πόσον έχει πραγματοποιηθεί το ρεπουμπλικανικό πολίτευμα.

14. Τα κανονιστικά αποδεκτά αποτελέσματα μιας εξέγερσης δεν μπορούν εκ των υστέρων να καταγραφθούν από την κυβέρνηση. Πρβλ. *ό.π.*, σ. 234. Αντίστοιχες σκέψεις διατυπώνονται και στη *Διένεξη των σχολών*.